

Víznévrendszerek összevető vizsgálata*

HANKUSZ ÉVA

1. A tulajdonnevek a nyelvi rendszer részeként rendelkeznek a nyelv rendszerűségének jellegzetességeivel, azaz keletkezésüket is bizonyos szabályszerűségek határozzák meg (ŠRÁMEK 1972–1973: 55–56, HOFFMANN 1993: 24). A névalkotás rendszerszerűségéből adódik, hogy a nyelvi, történeti, kulturális és földrajzi szempontból viszonylag egységesnek mondható területek helynévrendszerei lényeges eltéréseket nemigen mutatnak. A nagyobb területek névanyagára irányuló vizsgálatok azonban — a felsorolt tényezők eltéréseiből adódóan — számos különbséget hozhatnak felszínre, hiszen a területi differenciáltság, akárcsak a nyelvnek általában, a helyneveknek is fontos jellemzőjük (HOFFMANN 1993: 29).

BENKŐ LORÁND a nyelvi elkülönülésben vezető tényezőként említi azt a körülményt, hogy „valamely társadalmi, politikai rendszer az azonos nyelvet beszélő nép egy részét többé-kevésbé állandó korlátokkal, határokkal elszigeteli a másik részétől” (1957: 25). Ez a helyzet a magyarság esetében már csaknem egy évszázada fennáll, ami lehetővé teszi, hogy összehasonlító névtani vizsgálatokat végezzünk az elkülönült régiók területi tagoltságának feltárására. Mindezt szem előtt tartva jelen írásomban az egykori Szatmár vármegye magyarországi és romániai részén fekvő, egymással szomszédos területek helynévrendszereinek összevető vizsgálatával foglalkozom.

HOFFMANN ISTVÁN a Helynevek nyelvi elemzése című munkájában kiemeli, hogy a névmodellek terén jelentkező területi különbségek feltérképezésének egyik legeredményesebb módja az egymásnak megfelelő helynévfajták összevetése lehet. Ellenkező esetben ugyanis előfordulhat, hogy a kapott eredmények nem a névalkotási normában, hanem az objektumfajták megoszlásában mutatkozó eltéréseket tükrözik (1993: 35). Vizsgálataim tehát a névrendszerek egészének összevetése helyett mindössze a folyóvíznevekre irányulnak, azaz az e névfajtára jellemző névmodellek jellemzésével foglalkozom. Az analízishez a HOFFMANN ISTVÁN által kialakított helynévelemzési modellt (1993) használok fel, azaz a nevek funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai elemzését végzem el.

* A tanulmány az NKFI 128270. számú pályázat keretében készült.

A vizsgálatba bevontam Szatmár vármegye magyarországi részéről a Csengeri járás 24 településének víznevi anyagát, melyet KÁLNÁSI ÁRPÁD és SEBESTYÉN ÁRPÁD kötete (1993) alapján állítottam össze. A vármegye romániai részéről egy hasonló nagyságú terület, a Szamos és a Túr által közrefogott 30 település vízneveit dolgoztam fel BURA LÁSZLÓ gyűjtésére alapozva (2008). Ezeknek a gyűjteményeknek az élőnyelvi névanyaga mellett a 20. századból adatolt történeti neveit is figyelembe vettem. Az adatbázisomba beemeltem továbbá azokat a vízrajzi köznévvel azonos (*Patak, Erge, Halvány*), illetve vízrajzi köznévi utótaggal rendelkező neveket is (*Kerek-ér, Nádas-erge*), melyek a gyűjtés idején már nem vízrajzi objektumok, hanem határrészek megnevezésére szolgáltak. Ezt az eljárást az indokolja, hogy ezek az elnevezések a vízszabályozásokat követő időszakban válhattak víznévből határnévvé. A Szamos és a Túr szabályozásának munkálatai, illetve a belvízelvezetésre szolgáló csatornarendszerek kialakítása az 1960-as, 70-es évekre fejeződött be teljesen (KÁLNÁSI 1996: 151), vagyis ezek a helynevek a 20. század elején még víznévként élhettek. Az összevető vizsgálatban nem vettem ugyanakkor figyelembe a Csengeri járás hivatalos folyóvízneveit, erre a rétegre az alábbiakban külön kitérek.

A vizsgált térségek méretét és az ott adatolt folyóvíznevek számát az alábbi táblázat mutatja (1. ábra).

	terület nagysága (ha)	folyóvizek
Csengeri járás	40 300	221
szatmári térség	59 616	164

1. ábra. A víznevek száma a vizsgált térségekben

Noha a romániai terület nagysága, illetve településeinek száma meghaladja a Csengeri járás mutatóit, a térségben adatolt víznevek száma jóval kisebb. Ennek oka elsősorban a romániai terület etnikai összetételében keresendő. Ezeknek a településeknek ugyanis egy jelentős részén a román etnikum túlsúlya jellemző, sőt egyes falvaknak csaknem a teljes lakossága román anyanyelvű. Ilyen nyelvi-etnikai kép mellett a magyar helynevek alacsonyabb száma aligha lehet meglepő. Ugyanakkor a térségek névanyagának mennyiségében mutatkozó eltérések a táj természetföldrajzi jellegével, a gyűjtőmunkát végző személyek eltérő szemléletével, illetve az elvégzett munka alaposságával is összefügghet.

A folyóvíznevek vizsgálatába további két térség, az Egri és a Sásdi járás névanyagát is bevontam, így lehetőség nyílik annak vizsgálatára is, hogy a magyar nyelvterület egymástól távol fekvő régióinak helynévmintái milyen eltéréseket mutatnak. Az említett járások jelenkori folyóvízneveit korábban GYÖRFFY ERZSÉBET vizsgálta, összevetve azt az Árpád-kori Baranya és Heves vármegyék névanyagával (2011: 146–152).

2. Az alábbiakban a folyóvízneveket érintő területi különbségeket igyekszem megragadni, mégpedig a névadás alapjául szolgáló motivációk, szemantikai jegyek, illetve az azokat kifejező nyelvi eszközök számbavételével.

A vizsgált víznévrendszerek összevetésének első lépéseként érdemes az egy- és kétrészes helynévstruktúrák arányait áttekinteni (2. ábra).

	egyrészes nevek	kétrészes nevek	összes név
Csengeri járás	28,9%	71,1%	221
szatmári régió	34,1%	65,9%	164
Egri járás	7,0%	93,0%	141
Sásdi járás	15,5%	84,5%	429

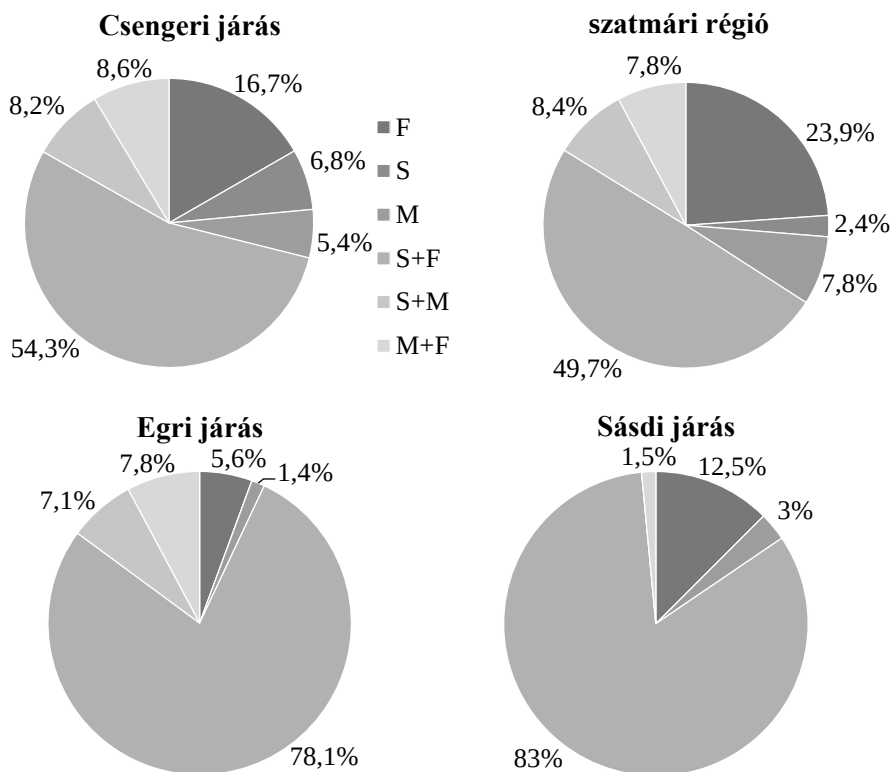
2. ábra. Az egy- és kétrészes nevek megoszlása a vizsgált térségekben

A táblázat adatai valamennyi térségben a kétrészes névszerkezetek dominanciáját mutatják. Ugyanakkor a fenti mutatókból az is kitűnik, hogy e tekintetben vidékenként akár jelentősebb eltérésekkel is számolhatunk. A kétrészes nevek főlénye a legszembetűnőbbben az Egri járásban mutatkozik meg, ahol az egyrészes struktúrák 7%-os aránya mindössze 10 helynévadatot takar. Ezzel szemben a Csengeri járás és a szatmári térség névanyagában jóval gyakoribbak az egyrészes szerkezetek, ezeken a területeken a neveknek körülbelül egyharmada egyrészes név. DITRÓI ESZTER a felcsíki térség, a Fehérgyarmati járás és a Veszprémi járás helyneveinek névszerkezeti megoszlását vizsgálva megjegyzi, hogy noha márkáns különbségek nem tapasztalhatók az egyes vidékek között, a nyelvterület keleti része felé haladva nő az egyrészes helynevek aránya (2017: 46). Ez a tendencia az általam vizsgált területek folyóvízneveire is érvényesnek látszik.

Az egy- és kétrészes névstruktúrákat a bennük kifejeződő szemantikai tartalom alapján további csoportokra oszthatjuk. A név megjelölheti a hely fajtáját, vagy kifejezheti annak valamilyen sajátosságát, ennek megfelelően beszélhetünk fajtajelölő (F), illetve sajátosságot kifejező (S) névrészfunkciókról. Egyes nevek azonban nem utalnak a hely jellegzetességére, pusztán megnevezik azt. Ezeket megnevező funkciójú (M) helyneveknek nevezzük. Az egyrészes helynevekben bármely funkció megjelenhet, a kétrészes nevek esetében pedig háromféle kapcsolódási forma lehetséges: beszélhetünk S+F (*Sebes-patak*), S+M (*Kis-Kraszna*) és M+F (*Túr-patak*) szerkezetű kétrészes nevekről (vö. HOFFMANN 1993: 53–54). A 3. ábra diagramjai ezeknek a struktúráknak a megoszlását mutatják a vizsgált térségekben.

Az egyrészes nevek körében valamennyi területen a fajtajelölő funkció kifejeződése a legtipikusabb, noha a csoportba tartozó nevek gyakoriságát illetően jelentősebb különbségek tapasztalhatók. Ez a névszerkezet a szatmári térségben fordul elő legnagyobb arányban, itt az összes név 23,9%-a fajtajelölő szerepű

egyrészes név. A Csengeri és a Sásdi járásban jóval kisebb arányok mutatkoznak, az ellenkező pólust pedig az Egri járás képviseli, ahol ez az arányszám mindössze 5,6%. A megnevező szerepű neveket tekintve hasonló képet kapunk: Szatmárban a legnagyobb az említett névfunkció aránya, a névállomány 7,8%-át teszi ki, a Csengeri járásban 5,4%-os, a Sásdi és Egri járásban pedig mindössze 3, illetve 1,4%-os a gyakorisága. A hely sajátosságát megjelölő egyrészes szerkezetek valamennyi térségben periférikusnak mondhatók, ez a szerkezet típus a Csengeri járásban a nevek 6,8%-át, Szatmárban 2,4%-át adja, míg az Egri és a Sásdi járásban egyáltalán nem fordul elő.¹

3. ábra. A szemantikai szerkezetek megoszlása a vizsgált térségekben

¹ Ezzel részben ellentétes eredményeket kapunk, amennyiben a névrendszerek egésze helyett, az egyrészes nevekben belül vizsgáljuk a különböző névfunkciók gyakorisági mutatóit: a fajtajelölő funkció gyakorisága a Sásdi és az Egri járásban a legnagyobb, ott az egyrészes neveknek a 81,8, illetve 80 százalékában fordul elő ez a névfunkció. Ezzel szemben a szatmári térségben 69, a Csengeri járásban pedig mindössze 57,8 százalékos arány tapasztalható. A megnevező funkciójú egyrészes nevek aránya valamennyi vizsgált térségben 18 és 20% között mozog. A sajátosságra utaló nevek a Csengeri járásban az egyrészes nevek 23,4 százalékát, a szatmári térségben pedig 7,2 százalékát teszik ki.

A kétrészes nevek esetében az S+F szerkezet nagyfokú dominanciája mutatható ki, míg az S+M, illetve M+F szerkezetű nevek aránya valamennyi térségben jóval alacsonyabb. HOFFMANN ISTVÁN megállapítását, miszerint a névrendszerek magvát az S+F szerkezettel leírható nevek alkotják (1999: 211), az általam vizsgált térségek névrendszerei is igazolják, noha a szerkezet előfordulási arányát illetően viszonylag nagy különbségek tapasztalhatók. A Csengeri járás és a szatmári térség e tekintetben nagyon hasonló képet mutat, hiszen mindkét névrendszerben a neveknek nagyjából a fele S+F szerkezettel jellemezhető. Ez az arány jóval nagyobb az Egri és a Sásdi járásban, ott a neveknek több mint háromnegyede tartozik ebbe a szerkezetípusba.

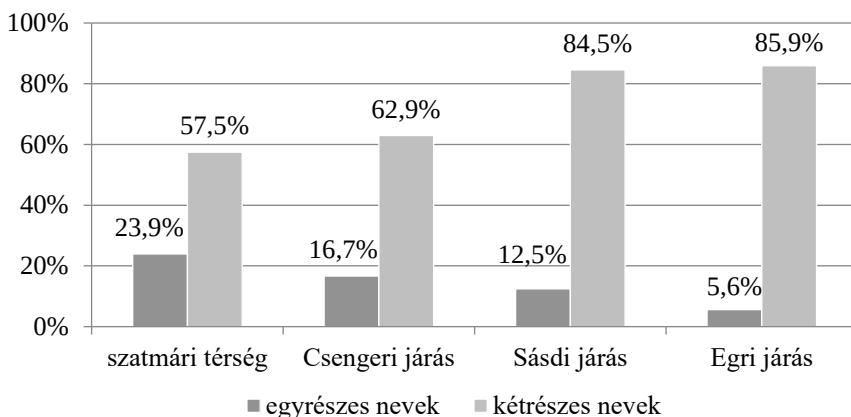
Mindezek alapján elmondható, hogy a nyelvterület keletebbre fekvő területein az egymással szomszédos Csengeri járás és szatmári térség folyóvízneveinek funkcionális kategóriái nagyon hasonló megoszlást mutatnak, mind az egy-, mind pedig a kétrészes nevek körében. A Sásdi és az Egri járás névrendszereinek összevetésekor a hasonlóságok kevésbé egyértelműek, ezt az magyarázhatja, hogy egymástól viszonylag távol fekvő területekről van szó. A két terület leginkább csak az S+F szerkezetű nevek dominanciájának mértékében mutat hasonlóságot. Az egyes funkcionális kategóriák használatának területi különbségei leghatározottabban az egymástól számottevő távolságra fekvő Sásdi járás és szatmári terület névrendszerei között mutathatók ki. Az S+F szerkezetű nevek gyakoriságában 33 százalékos eltérés mutatkozik a Sásdi járás javára. Mindez az egyrészes F funkciójú nevek esetében fordított helyzetet eredményez, hiszen Szatmárban ennek aránya majdnem kétszerese a Sásdi járásban mért számnak.

3. A vizsgált térségek névrendszerei közötti eltérések megnyilvánulhatnak mind a funkcionális-szemantikai, mind a lexikális-morfológiai szerkezetek terén. Az alábbiakban ezért azt vizsgálom, hogy a különböző területek névmintái milyen szemantikai szerkezeteket mutatnak, illetve, hogy ezek a szerkezetek milyen nyelvi eszközök segítségével fejeződnek ki a víznevekben.

3.1. A fajtajelölő funkció megjelenhet egyrészes nevekben, illetve kétrészes név utótagjaként is szerepelhet sajátosságjelölő vagy ritkábban megnevező funkciójú előtaggal összekapcsolódva. Amint az a fenti névszerkezeti áttekintésből is látszik, ez a névfunkció az egy- és a kétrészes nevek esetében is rendkívül gyakori a vizsgált térségekben. A hely fajtajának megjelölése földrajzi köznevek felhasználásával lehetséges (HOFFMANN 1993: 47). A földrajzi köznévi lexémákat tartalmazó egy- és kétrészes helynévstruktúrák vidékenkénti százalékos megoszlását a 4. ábra diagramja szemlélteti.

Mind az egy-, mind a kétrészes, földrajzi köznevet tartalmazó helynevek tekintetében vidékenként jelentős eltérésekkel számolhatunk, ami azonban nem független a szemantikai szerkezeteknek korábban bemutatott különbségeitől. Láthattuk, hogy a névrendszerek egészét tekintve Szatmárban és a Csengeri járásban

az egyrészesség jóval nagyobb arányban fordul elő, mint a Sásdi és az Egri járásban, így a diagram erre vonatkozó adatai aligha lehetnek meglepőek. A földrajzi köznevi lexémák jóval nagyobb arányban jelentkeznek kétrészes nevek utótagjaként. Ezek gyakorisága a vizsgált régiókban a fentiekkel ellentétes képet mutat. A földrajzi közneveknek az egy- és kétrészes nevekben való megjelenése területenként nagyjából olyan képet mutat, mint az egy- és kétrészes nevek megoszlása (lásd ehhez a 2. ábrát). A nevek összességében való megjelenésük a keleti területeken szembetűnően alacsonyabb: a csengeri járásban 79,6%, a szatmári térségben 81,4 %, míg az Egri járásban 91,4%, a Sásdi járásban pedig 97,0%.

4. ábra. A földrajzi köznevet tartalmazó egy-és kétrészes helynévszerkezetek vidékenkénti aránya

3.2. A vizsgált névállományok az egyszerű és az összetett földrajzi köznevek használatában is különbséget mutatnak. Összetett földrajzi közneveket csak a szatmári térség (4,2%) és a Csengeri járás (4%) egyrészses nevei között találunk. Ezek köréből a következőket emelhetjük ki: *Határárok*, *Határszomoga*, *Megyeárok* stb. (vö. FKNT.). Az összetett földrajzi köznevek használata tehát azokon a területeken fordul elő, ahol a névadók az egyrészses neveket gyakrabban részesítik előnyben. A Sásdi és az Egri járás folyóvízneveire alapvetően a kétrészesség jellemző, azaz ha a névadók valamilyen specifikusabb jelentéstartalommal akarnak egy objektumot megnevezni, akkor összetett földrajzi köznevek helyett kétrészes névstruktúrákat használnak. Az a jelenség, hogy az egyrészses nevek relatíve nagyobb gyakorisága és az összetett földrajzi köznevek gyakoribb használata általában is összefüggést mutat-e a helynévrendszerekben, további vizsgálatokat igényel.

3.3. A használatban lévő földrajzi köznevek állományának gazdagságát illetően is számolhatunk területi különbségekkel. Az egyrészses neveket tekintve a

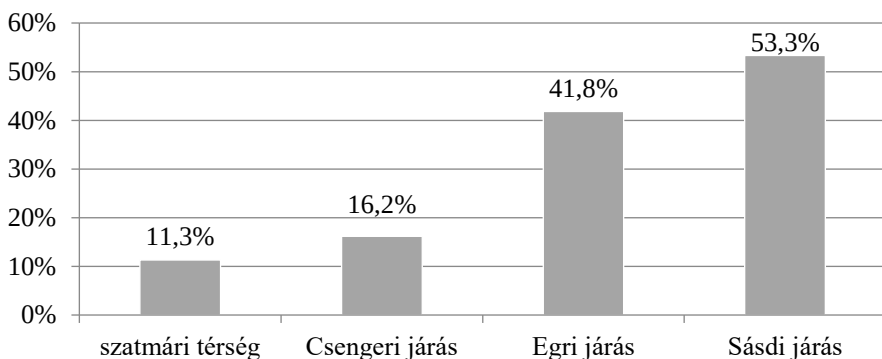
Sásdi és Egri járás földrajzi köznévi lexémáinak köre még az e körbe tartozó nevek arányában mérve is igen szegényesnek mondható: az előbbiben 5, az utóbbiban mindössze 2 földrajzi köznév tűnik fel helynévi szerepben. Ezzel szemben Szatmárban 15, a Csengeri járásban pedig 16 különböző egyszerű földrajzi köznevet használnak e névszerkezetekben. Ezek köréből nem tudunk olyan nevet említeni, amely valamennyi térségben előfordulna. Feltűnőek a szatmári terület és a Csengeri járás névanyagának e téren való egyezései: mindkét térségben használatosak a következő, egyszerű földrajzi köznévre visszavezethető helynevek: *Balkány* 'kis vízfolyás, gyakran kiszáradó patak' (FKnT. 83–84), *Comoga* 'lapos terület' (FKnT. 104), *Szomoga* 'patak, kisebb vízfolyás' (FKnT. 301), *Erge* 'lapos, mocsaras ér' (FKnT. 135), *Folyár*, *Kanális*, *Mocsolya*, *Patak*, *Vájás* 'nagyobb természetes vagy mesterséges vízfolyás' (FKnT. 325), *Zuhogó*. Megemlíthetünk azonban olyan földrajzi közneveket is, melyek csak egy-egy térség névanyagában szerepelnek. Csak a Csengeri járásban fordul elő helynévalkotó szerepben az *ér* 'a csermelynél is kisebb (természetes) folyóvíz' (FKnT. 132, ÚMTsz.) és a *fok* 'kisebb vízfolyás, vízállás' (FKnT. 146, ÚMTsz.) földrajzi köznév. A Sásdi járásban nyelvjárási elemként a *csörge* 'kis patak' szemantikai tartalmú földrajzi köznév alkot helynevet (FKnT. 115, ÚMTsz.). A szatmári térségből pedig a *piskáros* 'halas' (FKnT. 268), valamint a *cser* 'kicsiny vízér, csermely' (FKnT. 109, ÚMTsz.) lexémák említhetők meg mint területi jellegzetességek.

3.4. Földrajzi köznevek tipikusan kétrészes nevek utótagjaként szerepelnek. A kétrészes nevekben előforduló földrajzi köznevek száma — az egyrészes nevekhez hasonlóan, de annál mérsékeltőbb módon — vidékenként eltéréseket mutat. A helyfajta megjelölésére a Csengeri járásban 16, Szatmárban 10, a Sásdi járásban 8, az Egri járásban pedig 7 különböző földrajzi köznevet használnak. A Sásdi és Egri járás e téren mutatkozó egyneműsége még szembetűnőbb, ha figyelembe vesszük, hogy a kétrészes földrajzi köznévi szerkezetek aránya ezeken a területeken kiemelkedően magas. A leggyakrabban használt földrajzi köznevek közül Szatmárban és a Csengeri járásban az *árok*, *patak* és *ér* lexémákat emelhetjük ki. Az Egri járásban a *patak* és a *folyás*, a Sásdi járásban pedig az *árok* és a *csörge* utótag nagyfokú dominanciája jellemző. A felhasznált földrajzi köznevek egyneműségét mutatja, hogy a két leggyakoribb földrajzi köznév az Egri járásban a fajtajelölő elemet tartalmazó kétrészes nevek 95%-ában szerepel. Ez az arány a Sásdi járásban 85, a szatmári területen 72, a Csengeri járásban pedig 49%. Noha az arányokban különbségek is tapasztalhatók, valamennyi térségről megállapítható, hogy a földrajzi köznevek szűk hányada jelenik meg a névállomány nagy részében.

4. Amint azt a fenti névszerkezeti áttekintés is mutatja, a megnevező funkció az egy- és kétrészes nevek esetében is a legkisebb arányban fordul elő valamennyi területen. A névfunkció megterheltsége azonban vidékenként kisebb-nagyobb

eltéréseket mutat. Szatmárban az összes név 24%-ában fordul elő megnevező szerepű névrész, míg a legkisebb arány a tőle földrajzilag legtávolabb eső Sásdi járásban mérhető (4,5%). A két térség között mutatkozó mintegy 20 százalékos eltérés pedig már jelentős különbségnek mondható, a másik két területen köztes értékeket láthatunk: a Csengeri járásban a nevek 22,2%-ában, az Egriben pedig 16,3%-ában találunk megnevező szerepű névrészt.

Megnevező funkcióban mindig egy már létező helynév áll (HOFFMANN 1993: 47). Helynévi lexémákkal azonban nemcsak megnevező, hanem sajátosságjelölő funkcióban is találkozhatunk (pl. *Godisai-árok*, *Birkás-berki-árok*, *Új-hegyes-patak* stb.). Ilyen esetben a sajátosságjelölő funkciójú előtag a hely más helyhez való viszonyát fejezi ki. Lexikális-morfológiai szinten ehhez egy- vagy kétrészes helynév, illetve helynév valamely eleme használható fel. Ha az S funkcióban megjelenő helynévi névrészek gyakoriságát vidékenként összevetjük, akkor a megnevező funkciónál tapasztaltakkal ellentétes képet kapunk, amit az alábbi diagram jól szemléltet.

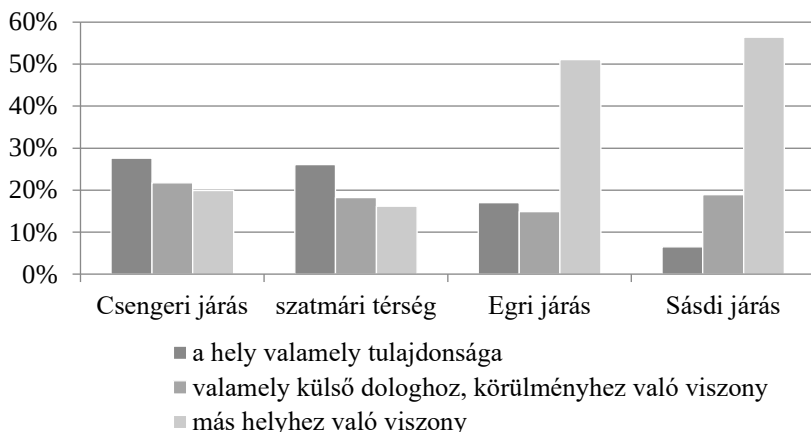

5. ábra. Az S funkcióban megjelenő helynévi lexémák megoszlása

A lokális viszonyt jelölő helynévi névrészek kiemelkedően nagy gyakorisággal jelentkeznek a Sásdi és az Egri járásban, ahol arányuk 50% körül mozog. Ezzel szemben Szatmárban és a Csengeri járásban jóval kisebb arányokat tapasztalunk. Mindez azt mutatja, hogy a már létező helynevek új nevekben való felhasználásának módja vidékenként eltérő lehet. Míg a nyelvterület keletebbre eső területein helynévi lexémákat nagyobb gyakorisággal találunk M+F (*Rákta-ér*, *Garand-patak*, *Mágy-árok*, *Szomita-patak* stb.), illetve S+M (*Vén-Kraszna*, *Új-Szamos*, *Nagy-Túr*, *Kis-Homoród*, *Kis-Tálna* stb.) szerkezetű nevekben, addig a nyugatabbra fekvő területeken jellemzően S+F (pl. *Csöpögő-árok*, *Kerek-béli-árok*, *Vár-völgyi-csörge*, *Aranyosi-patak*, *Lipót aljai folyás*, *Tó-völgyi-patak* stb.) szerkezetű nevek előtagjaként jelenik meg ez a szócsoporthoz. A már létező nevek felhasználásában mutatkozó különbségek összefüggnek tehát az egyes térségekben jellemző névminták eltéréseivel. A szatmári területen és a Csengeri járásban

a folyóvizek nevei gyakran bővülnek földrajzi köznévi utótaggal, illetve sajátosságjelölő jelzői előtaggal, így hozva létre új neveket. A Sásdi és Egri járásban azonban az új folyóvíznevek létrehozásában döntően határnevek és térszínformák nevei vesznek részt, ezzel jelölve meg az objektum pontos elhelyezkedését.

5. A hely sajátosságát kifejező névrészek igen nagy számban fordulnak elő a vizsgált névállományokban. Egyrészes nevekben ez a névfunkció csakis a keleti területeken jelentkezik, s ott is viszonylag kis számú előfordulással (pl. *Sár*, *Korcsolyás*, *Éger*, *Gyertyános* stb.), míg kétrészes nevek előtagjaként valamennyi vizsgált térségben gyakori. A sajátosságviszonyt kifejező folyóvíznevekben többféle motiváció megjelenik, ám ezeknek a megoszlása vidékenként eltérő képet mutat. Az alábbi diagram a sajátosságfunkció szemantikai megoszlását mutatja a vizsgált térségekben, az összes nevet figyelembe véve.

6. ábra. Az S funkciójú névrészek szemantikai megoszlása a vizsgált régiókban

A Csengeri járásban és a szatmári területen a különböző névrészfunkciók viszonylag egyenletesen oszlanak meg. Legnagyobb arányban a hely tulajdonsága fejeződik ki a nevekben (27,6 és 26,1%), ezt követi a külső dologhoz, körülményhez való viszonyt kifejező névrészek aránya (21,7 és 18,2%), majd a lokális viszony kifejezése (19,9 és 16,2%). Ezzel szemben az Egri és a Sásdi járás névanyagában jóval nagyobb egyenlőtlenségekkel számolhatunk. Ezekben a térségekben a lokális viszonyt jelölő névrészek nagyfokú dominanciája jellemző, itt ugyanis a nevek több mint fele tartalmaz ilyen névrészt. A külső dologhoz, körülményhez való viszony esetében a keleti területekhez hasonló arányokat tapasztalunk, míg a tulajdonságjegy kifejezése — főként a Sásdi járásban — háttérbe szorul.

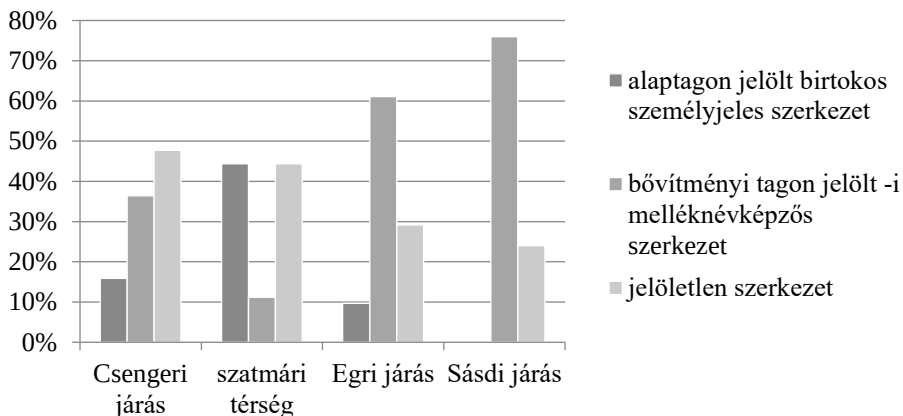
5.1. Valamennyi régióról elmondható, hogy a tulajdonságra utaló névrészek között a leggazdagabb csoportot a méretet kifejezők alkotják. Ezek döntő többsége fajtajelölő utótaggal összekapcsolódva S+F szerkezetet alkot (pl. *Hosszú-folyár*,

Öles-árok, Kis-patak, Nagy-erge, Nagy-árok, Kis-csörge), de S+M struktúrát is találunk a névanyagokban (pl. *Kis-Kraszna, Nagy-Túr, Kis-Homoród, Kis-Tálna* stb.).

5.2. A külső dologra, körülményre utaló névrészek jelentős hányada a Csengeri járásban és Szatmárban a helyre jellemző növényvilágot jelöli meg, s a bennük lévő növénynévi lexéma, néhány név kivételével, -s képzővel szerepel: *Szilvás-csatorna, Fűzfás-ér, Nádas-erge, Szederjes-erge, Mogyorós-patak, Tölgyes-patak, Sásos-patak* stb. Az Egri járásban azonban nem találunk ilyen domináns szemantikai kategóriát, azonos arányban figyelhetünk meg növényzetre (*Szilvás-patak, Hagymás-patak, Somos-patak* stb.), állatvilágra (*Darázs-patak, Kígyósi-patak, Gilice-patak* stb.), illetve birtokosra utaló névrészeket (*Zsidó-patak, Bori-patak, Györke-patak* stb.). A Sásdi járásban pedig az ott lévő épület megjelölése fordul elő leggyakrabban, noha ez mindössze két név, a *Malom-árok* és *Malomgát* nagyszámú, több településen való előfordulásával magyarázható.

5.3. A lokális viszonyt jelölő nevek között kiemelt kategóriának számít a tájrész melletti vagy annak közelében való fekvésre utaló nevek csoportja. A névtípus dominanciája a Csengeri járás és a szatmári térség névrendszereiben a legnagyobb, itt ugyanis mellette valamennyi további kategória háttérbe szorul. Példaként a *Tag-árok, Tilalmas-ér, Makkos-rekesz-patak, Gelinc-patak* névformákat említhetjük meg a Csengeri járásból, a *Szénégető-árok, Csijáp-patak, Fok-tői-árok* neveket pedig Szatmárból. Az Egri járás domborzati képét tekintve jóval nagyobb változatosságot mutat az előzőeknél, ebből is adódhat, hogy itt a térszínformához való viszonyt tükröztető nevek alkotják a legnépesebb csoportot (pl. *Bő-völgyi-patak, Mész-völgyi-folyás, Rápca-patak, Imakő-patak*). A Sásdi járásban a tájrészhez való viszony mellett nagyszámban fordulnak elő településhez tartozást (pl. *Orfői-árok, Paléi-árok, Bikali-víz*), illetve irányjelölést kifejező nevek is (pl. *Avasi-árok, Csorgói-árok, Bányai-csörge*).

A névrendszerek eltérései a lokális viszonyt kifejező nevek lexikális-morfológiai szerkezetének szintjén is megnyilvánulnak. Kétrészes nevek esetében ezt a szemantikai jegyet többféle — funkcióját tekintve azonos értékű — struktúra is kifejezheti: az alaptagon jelölt birtokos személyjeles szerkezet (pl. *Kis-erdő árka, Csillag-domb ergéje*), a bővítményen jelölt -i képzős struktúra (pl. *Kertaljai-patak, Kis-szeresi-Tálna*), illetve jelöletlen szerkezetek (pl. *Tag-árok, Nagy-hegy-patak*). Ez utóbbi névalak például **Nagy-hegy pataka*, illetve **Nagy-hegyi-patak* grammatikai formában is azonos szemantikai kapcsolatot fejezne ki a két névrész között. Az alábbi diagram (7. ábra) az említett struktúrák megoszlását mutatja a vizsgált névrendszerekben. Ebben az esetben a százalékos gyakoriság meghatározásánál a lokális viszonyt jelölő kétrészes nevek számát tekintettem 100%-nak, mivel ezek az adatok szemléletesebben tükrözik az említett névtípus nyelvi felépítésében mutatkozó területi különbségeket.

7. ábra. A hely más helyhez való viszonyát kifejező struktúrák a kétrészes nevekben

A legnagyobb eltérések a bővítményi tagon jelölt *-i* képzős szerkezetek terén mutatkoznak. Ez a struktúra a Sásdi járásban jelenik meg legnagyobb arányban, noha az Egri járásban is kiemelkedően magas gyakorisággal számolhatunk. Jóval kisebb mértékben jelentkezik a Csengeri járásban, a szatmári névanyagban pedig csak néhány névben jelenik meg ez a szerkezeti típus. Szatmárban azonban jóval nagyobb az alaptagon jelölt birtokos személyjeles szerkezetek megterheltsége, a lokális viszonyt tükröző neveknek majdnem fele ilyen struktúrát mutat.

DITRÓI ESZTER hasonló tendenciát tapasztalt a csíki térség, a Fehérgyarmati járás és a Veszprémi járás mikrotoponímiai rendszerét vizsgálva. Míg a nyelvtérület nyugati területén fekvő Veszprémi járásban az *-i* melléknévképzős struktúra dominanciáját mutatta ki, a keleti területen húzódó csíki térség esetében az alaptagon jelölt birtokos személyjeles struktúrák kiemelkedően nagy gyakoriságát tapasztalta (2017: 61–62). Noha az összevetést nehezíti, hogy vizsgálataiba valamilyen helynévfajtát bevonta, megfigyelését a keleti és nyugati területek névrendszereinek e téren mutatkozó eltéréseiről az általam vizsgált névanyag is megerősíti.

6. A folyóvíznevek tárgyalásakor nem hagyhatjuk figyelmen kívül a Csengeri járás folyóvízneveinek azon csoportját, mely a hivatalos névadás termékeként jött létre. KÁLNÁSI ÁRPÁD a szatmári helynévtípusokat bemutató munkájában kitér a folyóvízneveknek a vízszabályozásokat követő változásaira. Megjegyzi, hogy a belvízelvezető csatornák tömegének elkészültével a természetes névadás háttérbe szorult, helyette a hivatalos névadás vált elterjedté. A felhasznált földrajzi köznevek gyakorisága is változást mutat: a *csatorna* lexéma előfordulása megnőtt, illetve új elemként megjelent a *mellékfolyás*, *mellékcsatorna*, *oldalág*, *tározó* stb. (1996: 151). Ennek megfelelően a Csengeri járás helynévtára is nagy számban közöl a természetes névadás mintáitól olykor eltérő szerkezetű, hivatalos neveket.

Noha ezek a nevek előnyelvi adatként vannak feltüntetve, a szerzők szinte minden esetben utalnak az adott név hivatalos jellegére, illetve szűk körben való használatára.

A Csengeri járás hivatalos elnevezéseinek szerkezettypusait vizsgálva a HOFFMANN által leírt kategóriák mellett egyéb struktúrákkal is találkozunk. Az alábbi táblázat az itt megjelenő valamennyi szerkezeti típus előfordulási gyakoriságát mutatja.

szerkezet	nevek száma	szerkezet	nevek száma
F	5	S+S	6
S	15	M+S	2
S+F	261	M+M	1
M+F	21	(M+M)+F	3
S+M	11	S+(S+F)	34
Összesen			359

8. ábra. A funkcionális szerkezettypusok megoszlása a Csengeri járás hivatalos víznevei körében

A táblázat adataiból jól kivehető, hogy a legnépesebb csoportot — ugyanúgy, mint a korábban tárgyalt nem hivatalos használatú nevek körében is — az S+F szerkezetű nevek alkotják. Az ide tartozó nevek döntő többségében a sajátosság-jelölő előtag a hely más helyhez való viszonyát fejezi ki. Leggyakrabban az irány megjelölése a névadás motivációja, azaz a belvízelvezető csatornákat többnyire a kiindulási vagy a torkolati pontjuk közelében fekvő tájrészről nevezték el (pl.: *Ecsedi-lapos-csatorna*, *Gencsy-tagi-csatorna*, *Herceg-tagi-csatorna*, *Halmosi-csatorna* stb.). Akadnak azonban olyan nevek is, melyek előtagja a csatorna kezdő- és végpontjának helyét, esetleg a folyása által érintett további helyeket is megjelölik: *Rozsály-Zajtai-csatorna*, *Börvely-Ura-Újfalusi-csatorna* stb. Említést érdemelnek továbbá a táblázat jobb oldalán feltüntetett névszerkezeti típusok. A névrészfunkcióknak az itt megjelenő kapcsolódási formái a természetes névadással létrejött nevek esetében nem fordulnak elő, azonban a hivatalos névadás termékeként ilyen szokatlan struktúrák is létrejöhetnek. S+S szerkezetet mutatnak a *Jékey-tagi-jobb*, *Jékey-tagi-bal*, *Tyukod-Nagy-lápi-jobb*, *Tyukod-Nagy-lápi-bal* elnevezések, M+S szerkezetűek a *Csapó-bal*, *Csapó-jobb* nevek, M+M struktúrát pedig a *Sár-Éger* elnevezés mutat.

HOFFMANN ISTVÁN a helynév-tipológiájában egy- és kétrészes neveket különít el attól függően, hogy egy vagy két szemantikai jegy fejeződik-e ki bennük (1993: 50). A Csengeri járás hivatalos nevei között azonban előfordul két olyan struktúra, mely a háromrészesség lehetőségét veti fel. (M+M)+F szerkezet három név esetében jelentkezik: *Sár-Éger-csatorna*, *Sár-Éger-főcsatorna*, *Sár-Éger-oldalág*. Az ezek előtagjaként álló *Sár*, illetve *Éger* nevek az adott objektum népi

elnevezéseiként önállóan is használatosak. A *Sár-Éger-csatorna* funkcionális szerkezete tehát a következő lehet: 'a Sár nevű (1), másként Éger nevű (2) mesterséges árok (3)'.

S+(S+F) struktúrát jóval több név mutat, ezek közül megemlíthetők a következők: *Kis-Nyilas-egyes-csatorna*, *Kis-Nyilas-kettes-csatorna* stb. Ezeket a neveket funkcionálisan úgy értelmezhetjük, hogy 'a Kis-Nyilas-csatornába vezető (1) egyes/kettes számmal jelölt (2) mesterséges árok (3)'.

A fentiekben bemutatott hivatalos folyóvíznevek csoportja rávilágít arra, hogy a mesterséges névadás nem igazodik minden tekintetben a meglévő névrendszerhez, s ez attól eltérő, olykor szokatlan struktúrák létrejöttéhez vezethet.

7. Összehasonlító vizsgálatom a névrendszerek területi tagoltságának feltárására irányult. Az eredmények azt mutatják, hogy az egymással szomszédos, azonban politikai határvonallal elkülönített, s ennek következtében majd egy évszázadon át nyelvileg és kulturálisan gyengén érintkező régiók helynévadási mintáiban számos különbséggel számolhatunk, ugyanakkor a névrendszerek közötti hasonlóságok is jelentősek. Határozott különbségeket hozott felszínre azonban az egymástól jelentős távolságra fekvő területek névrendszereinek összevetése, ez alapján pedig feltételezhető, hogy a névrendszerekben mutatkozó eltéréseket a földrajzi távolság minden más tényezőnél erősebben meghatározza. Elemzésem ugyanakkor viszonylag kis területek egyetlen névfajtájára irányult, ezért az itt megfogalmazott következtetések csak további hasonló jellegű vizsgálatok után jelenthetők ki nagyobb bizonyossággal.

Irodalom

- BENKŐ LORÁND 1957. *Magyar nyelvjárástörténet*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BURA LÁSZLÓ 2008. *Szatmár megye helynevei 1–2*. Csíkszereda, Státus Könyvkiadó.
- DITRÓI ESZTER 2017. *Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 40. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- FKnT. = BÁBA BARBARA–NEMES MAGDOLNA, *Magyar földrajzi köznevek tára*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 32. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2011. *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 20. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 1999. A helynevek rendszerének nyelvi leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 37: 207–216.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD 1996. *Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 67. Debrecen.

- KÁLNÁSI ÁRPÁD–SEBESTYÉN ÁRPÁD 1993. *A Csengeri járás földrajzi nevei*. Debrecen.
- ŠRÁMEK, RUDOLF 1972–1973. Zum Begriff „Modell” und „System” in der Toponomastic. *Onoma* 17: 55–75.
- ÚMTsz. = B. LŐRINCZY ÉVA főszerk., *Új magyar tájszótár 1–5*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979–2010.

Comparative Study of Hydronym Systems

In my paper I examine the regional segmentation of toponymic systems and the factors influencing these. By means of the comparison of name models found in the Hungarian and Romanian areas of the former Szatmár County, I study the role of the state border drawn close to one hundred years ago on the evolution of name systems. I also involved the onomastic corpus of two other regions, the districts of Egri and Sásdi, in my comparative analysis, thus I explore the differences in the toponymic patterns of far-away regions of the Hungarian language area. In order to avoid the differences of the distribution of object types distort the results, my study focuses only on river names, completing their functional-semantic and lexical-morphological analysis.

Keywords: river names, toponymic systems, statistical analysis of toponyms

Hankusz Éva
ORCID: 0000-0003-4777-8584
Debreceni Egyetem
szemak_eva@yahoo.com